

UDC 94(478)**DOI 10.2518/2307-7778.19.2.24****Олег ПОЛЯНСЬКИЙ**

кандидат історичних наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського 79007, м. Львів, вул. Костюшка, 11 (russlana.truba@gmail.com)

Oleh POLIANSKYI

PhD (History), Professor, Head of the Department of Humanities, Ivan Boberisky State University of Physical Education 79007, Lviv, Kosciuszko str., 11 (russlana.truba@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0379-7591>**ДОСЛІДЖЕННЯ ПРО НАРОДНИЙ РУХ УКРАЇНИ (ІСЬКІВ В.
ПРИЗНАЧЕННЯ РУХУ. – ЛЬВІВ: ПРОСТІР-М., 2018. – 490 С.)****RESEARCH ON THE PEOPLE'S RUKH OF UKRAINE (ISKOV V. PURPOSE
OF RUKH. – LVIV: PROSTIR-M., 2018. – 490 S.)**

Восени 2019 року минає тридцять років з часу створення Народного Руху України – потужної громадсько-політичної організації, що відіграла важливу роль у поваленні «імперії зла» – СРСР. Історії Руху присвячено кілька досліджень книжкового формату, захищено не одну дисертацію, але він продовжує перебувати в полі зору як дослідників, так і безпосередніх учасників тих подій. Серед них – Всеволод Іськів – історик, один з організаторів Руху, розробник концепції його діяльності. Нещодавно у Львові побачило світ його дослідження «Призначення Руху». Майже п'ятсотсторінковий фоліант складається із трьох основних розділів (I. Початок діяльності Народного Руху України. II. Діяльність Руху у 1990–1991 рр. III. Розходження: національні та ліберальні демократи між 3-м і 4-м з'їздами), а також додатків («Інтерв'ю, виступи, статті 1989–1992 рр.», «Дещо про значення громадсько-політичної організації Руху», фотоматеріали). Завершує книгу список використаних джерел та літератури.

Передовсім варто наголосити, що попри наявність кількох праць з історії Руху, зокрема робіт О. Гараня, В. Ковтуна, Г. Гончарука та захищених дисертацій, дослідження Всеволода Іськіва вигідно вирізняється своєю концептуальністю, документальною базою, фактографічністю, «олюдненістю», вдалим поєднанням джерел з особистими враженнями, чіткою і послідовною громадянською позицією, залученням численних усних свідчень (т.зв. «усна історія»). Але зокрема слід заакцентувати на унікальності архівних джерел, які значною мірою зібрав і зберіг автор. Їх широке використання робить книгу особливо цінною та цікавою.

У першому розділі, до речі найбільшому за обсягом, детально й персоніфіковано показано, що при створенні Руху головну роль відіграли члени Товариства рідної мови ім. Т.Шевченка, з одного боку й лідери тодішнього національно-визвольного руху – члени Української Гельсінської Спілки, з другого. Активну участь у цьому процесі взяли українські письменники, в т.ч. львівські. З книги постає яскрава картина активізації національного руху наприкінці 80-х рр. минулого століття: створення і діяльність Товариства рідної мови, конкретна праця з підготовки Установчої Конференції Руху, контакти з представниками литовського і білоруського визвольного рухів, пошук однодумців і залучення їх до організаційної роботи, участь у боротьбі за відродження Української Греко-Католицької Церкви. Варто зауважити, що В.Іськів є автором ще однієї цікавої книжки – «За духовну свободу. До тридцятиріччя початку виходу УГКЦ з підпілля – 4 серпня 1987 р. – Львів: Простір-М., 2016. – 130 с.». Надзвичайно різнопланово висвітлено виборчу кампанію до Верховної Ради СРСР. Перед читачем постає калейдоскоп тогочасних подій, десятки імен, акцій, які розкривають вражаючу картину розмаїття форм і методів тодішнього національного руху, що засвідчили – жодні репресії компартійного режиму не зламали прагнення українців до незалежності.

Автор показує, що перший осередок Руху створено у грудні 1988 р. при Львівській обласній раді ТУМ, а далі вони створились в Інституті суспільних наук АН УРСР, Бориславі і т.д. Перша Крайова організація НРУ виникла у Тернополі. Власне цей процес творення рухівських структур змальовано у книжці з максимальною повнотою, яскраво та образно. З одного боку, автор спирається на широку й унікальну джерельну базу, а з другого описує все як свідок і активний учасник тих подій. Це надає книжці якогось особливого характеру й читабельності. Так, наприклад, параграф про Установчу конференцію Львівського руху, зокрема її підготовку, проведення, обрання керівних органів висвітлено з такими деталями, яких не знайдеш в жодних інших виданнях на цю тему. Десятки, якщо не сотні імен активістів Руху, конспіративна підготовка фактично нелегальної Установчої конференції 7 травня 1989р., склад президії, прізвиська доповідачів і теми їх виступів, тексти ухвал і резолюцій, поіменний склад Ради Львівської регіональної організації НРУ та її Президії – все це відтворює вражаючі деталі тодішнього етапу національного руху.

Можна очевидно погодитись з автором, який пише: «...основною базою, на якій творився РУХ були саме патріоти з ТУМу, їх осередки і актив із різних установ, організацій, заводів, районів, їх робота з найширшим колом людей. Неоціненну роль відіграла також УГС, досвід її широкої опозиційної діяльності, майстерність ведення мітингів і протестувань та ряду інших необхідних складових для формування такої політичної потуги як народний РУХ» (с.65).

З цікавістю читаються ті сторінки книги В.Іськіва на яких образно й емоційно йдеться про таке оригінальне явище тогочасного суспільно-політичного життя, як львівська «Клумба», деякі обставини створення й керівників львівського й тернопільського відділень «Меморіалу», методи боротьби з національним рухом компартійного режиму, історію видання, склад редколегії, деталі видруку (у Вільносі) й розповсюдження позацензурних газет Руху «Віче» і «Поступ». Додамо від себе, там же у Вільносі друкувалася газета «Тернове поле» – орган тернопільського Руху, а також газета молодіжного тернопільського товариства «Вертеп» – «Посвіт» та ін.

Окрім багатющого фактографічного матеріалу, книга В.Іськіва містить ряд важливих концептуальних висновків. Так, зокрема, він підкреслює, що до установчого з'їзду розвиток Руху йшов в основному через мережу ТУМу, через обласні організації Спілки письменників. У червні-серпні 1989 р. в Україні тривав процес організаційного оформлення регіональних організацій НРУ. На його думку в Русі можна виділити три основні ідеологічні течії: «1) рух творчої інтелігенції та демплатформи КПУ, що його представляли люди спокійні, врівноважені, з великим інтелектом і дуже поміркованими національно-державницькими поглядами; 2) український національний рух, що міцнів у низах, прагнув незалежності і все, що обережно писалося в проєкті програмних документів НРУ, сприймав як необхідний на той час камуфляж; 3) невеличка течія загальнодемократична, із російської та примикаючої до неї частини русифікованої єврейської та іншої інтелігенції, яка мала антикомуністичний світогляд, а ідею українського відродження сприймала тільки до тієї межі, доки вона не зачіпала повного демонтажу СРСР. Всі три течії по своєму розмивали фундамент страшної тюрми народів – СРСР» (с.124–125).

Викладаючи своє бачення тогочасних суспільно-політичних процесів в Україні і, зокрема, місця і ролі у них НРУ, В.Іськів має свою чітку концепцію, а коли його трактування не співпадає з думкою інших авторів, він пише про це дуже конкретно й категорично. Важливе місце в книзі займають питання про підготовку і проведення Установчих зборів (з'їзду) НРУ. Тут теж оприлюднюється чимало цікавих нюансів цього знаменитого форуму українських національно-патріотичних сил. Можна абсолютно погодитись з автором, що з'їзд, його ухвали яскраво засвідчили, що попри

всі репресії радянського тоталітарного режиму, вони не зламали прагнення українців до волі і національної державності.

«Рішення з'їзду, – зазначається в книжці, – проклали щілину по всьому периметру українсько-російських стосунків – політичній, ідеологічній, історичній, економічній, соціальній, культурній, екологічній та моральній сферах. «Молодший» брат оголосив на весь світ, що його «старший» брат – окупант і навіть не старший» (с.134)

З книги В.Іськіва постає надзвичайно розмаїта і багатобарвна картина щоденної важкої й жертвовної, для кожного національно свідомого українця, праці над розбудовою рухівських структур, вироблення стратегії і тактики боротьби з компартійним режимом, що чинив шалений спротив й вдавався до брутальних репресій. Автор зауважує, якщо влітку 1989 р. влада робила ставку на недопущення створення нових політичних структур і цькування Руху, то після невдачі такої тактики, головний удар перенесла на розкол демократичних сил, протиставлення одних організацій іншим, західних українців – східним, національного руху – робітничому, розпалювання міжконфесійних конфліктів тощо. Але це вже була агонія збанкрутілого компартійного тоталітарного режиму.

«Резюмуючи досягнення революційного поступу – «мітингової демократії» 1989 р. і створення НРУ, – зазначає автор, – підкреслюємо, що вони досягли поставленої мети – послабили страх суспільства перед існуючою системою, показали ідейну слабкість Компартії, засвідчили готовність українського народу до боротьби за власну державність, продемонстрували значні організаційні можливості представників національно-демократичного табору» (с.177)

Чимало місця в книзі відведено питанню про тактику Руху під час виборів до Верховних Рад СРСР, УРСР та місцевих рад. Можна погодитись з думкою автора, що «вибори стали для Руху іспитом на зрілість». На сторінках дослідження, де власне йдеться про вибори, допитливий читач знайде безліч подробиць, прізвищ, делікатних нюансів виборчої кампанії, досягнень і прорахунків Руху, які дають уявлення про наш непростий шлях до Незалежності. Так-що нинішнє, розумування декого про те, що українцям незалежність ніби то «звалилася з неба» і вони до сьогодні не знають, що із нею робити дуже далекі від істини. Наш шлях до Свободи і Національної державності тривалий і тернистий, на цьому шляху ми втратили тисячі найкращих й найдостойніших синів і дочок українського народу.

Одне з центральних місць у книзі В. Іськіва займає питання про розкол у Народному Русі України. Автор намагається дошукатися його причини, виявити ініціаторів, показати хронологію, хід та наслідки «деструктивної роботи по розтягуванню Руху, перетворення його в кілька партій». Він називає це «антирухівською змовою», прагненням «ще тільки вийшовши з КПРС...бігом...мінати старий компартійний квиток на новий демократичний». Все це, на його думку, було «недалекоглядним політиканством».

Сьогодні з відстані часу, маємо змогу спокійно і розважливо, з мінімумом емоцій проаналізувати цей складний і неоднозначний процес, назвати його об'єктивні і суб'єктивні причини та наслідки. Чи справді можна було в той час і тих обставинах зберегти Рух як громадську, консолідуючо-координуючу організацію? Адже в ньому перебували абсолютно різні люди, дуже часто з діаметрально протилежними намірами. Членами Руху, як громадської організації, була радянська інтелігенція й дисиденти, учасники національно-визвольного руху, націоналісти, які із зброєю в руках боролися за незалежність України й комуністи та кагебісти, професори вищих навчальних закладів і робітники та колгоспники і т.д. Звичайно, поява нової рухівської номенклатури, яка частенько не згірш «партократів» рвалася до влади й не витримала випробування нею, організаційні недоліки і прорахунки Руху, його зосередженість на національній проблематиці й недостатня увага до соціально-економічних питань вимагали прискіпливого аналізу і корекції не лише програмних

засад, а й поліпшення щоденної практичної роботи. Але невже створення паралельних рухівських структур було єдино можливим виходом з цієї ситуації? Варто поглянути як в цьому плані проходили подібні процеси в Польщі («Солідарність»), Литві («Саюдіс») та інших постсоціалістичних країнах?

Чому ідея частини львівських рухівців про перехід організації на націоналістичну платформу не знайшла належної підтримки не лише в Східній Україні, а й значною мірою в Західній? Чого в таких діях було більше – прагнення збудувати національну державу чи авантюризму або й провокації? Адже бачимо, що навіть цьогорічні парламентські вибори показали, що сумарний результат націоналістичного блоку складає аж 2,16 % Зрештою, ставши в опозицію до тодішніх львівських і київських провідників Руху чи потрібно було творити паралельні рухівські структури? Адже за винятком небагатьох львівських «опозиціонерів-радикалів» у цій структурі опинилися здебільшого маловідомі особи, які ні до того, ні опісля нічим конструктивним в національному русі не визначилися. Одним словом запитань більше ніж відповідей.

В Іськів, як активний учасник і один із засновників Руху, маючи свою точку зору, пробує відповісти на ці складні запитання. Здебільшого у нього це виходить аргументовано і переконливо, тому у багатьох випадках з його висновками в основному можна погодитись. Так, характеризуючи склад Руху за політичними поглядами він ділить його членів на національних та ліберальних демократів, ліберальних членів компартії, помірковано-радикальних і тих, хто сповідував ідеологію націоналізму. Критично ставлячись до політичного структурування суспільства, В.Ільків вважає, що: «Як ліберальні (тобто ліві) керівні діячі, так і помірковані національні радикали (тобто праві), на жаль, дуже мало хотіли консолідуватися в Рухові задля досягнення головної мети – здобуття свободи і держави. Переважно шукали для себе інших, вже вужчих, але, як їм здавалось, оптимальніших форм об'єднання – тобто партій чи партійок. Організатори цих партійних гуртів прагнули щоб їх було краще чути і більше видно на суспільно-політичному полі України. Гадали, що отримують більший шанс впливу на суспільство, більші можливості дістатись до політичного олімпу чи шансів вклинитися у владу» (с.260).

Оцінюючи можливості, структуру та ефективність роботи Руху, автор книжки вказує також на його недоліки, до яких він відносить необов'язковість виконання своїх же рішень, погану реєстрацію осередків, відсутність інформації про реальну кількість їх членів, несплату членських внесків та ін. Але, попри ці недоліки, В.Іськів вважає, що станом на початок 1992 р. Рух був і залишався значно впливовішим, ніж усі демократичні партії разом узяті, причому «саме тому, що це була не партія, адже партії мали вужчі програми». На його думку: «Якщо Рух виник як форма об'єднання патріотичних сил навколо ідеї державної незалежності України, то чому зараз він повинен перетворюватись на щось інше? [...] Рух повинен залишатися масовим громадсько-політичним об'єднанням зі своїм членством, не відкидаючи ані слова «громадське», ані слова «політичне», тобто мати у своєму складі також і партії як політичні об'єднання та громадські організації» (с.313)

Власне така позиція частини провідних членів ЛКОНРУ, а згодом і їх дії привели до серйозної кризи спершу у Львівській організації, а далі в рухівських структурах по Україні. Автор так пояснює ситуацію: «Рухівцями з оточення В.Чорновола незабаром знайдено нібито простіший вихід... Об'єднуючою ідеєю запропоновано перетворення Руху на партію. Це мало дати рухівцям перспективу боротьби за свою владу. Реально ж вони попадали у вир прискороеного партбудівництва і починали рухатися по приготіваній для них правлячою пострадянською номенклатурою траєкторії малочисельної опозиції» (с.326–327).

Як бачимо, перетворення Руху в партію для опозиціонерів було абсолютним злом. Вони, як пише В.Іськів, не могли допустити, щоб через департизацію, лібералізм,

бездіяльність та угодицтво перед владою частини рухівського керівництва Рух політично збанкрутував. Вихід з цієї ситуації, на їх думку, полягав в переході Руху на націоналістичні позиції: «Аналізуючи суспільні процеси та шукаючи шляхи виходу із застою, поступово підійшли до історично закономірного висновку про те, що продовження національно-визвольної боротьби до повного утвердження національної ідеї – побудови Української Держави – необхідно будувати на ідеологічних засадах та моральних принципах українського націоналізму» (с.332–333).

Як то кажуть «добрими намірами вистелена дорога до пекла». Те, що частина рухівського керівництва була категорично проти такого шляху річ зрозуміла. Але чи усвідомлювали «радикали», що проти таких змін буде більша частина рядових членів Руху? Чого було більше в таких діях – бажання дати новий імпульс діяльності Руху, чи політичної бравади, позерства, прагнення побавитися у радикалізм, особистих образ, чи може щось інше...?

Як би там не було, але таких вражаючих, цікавих і драматичних деталей тогочасного політичного життя України, не знайти в інших виданнях на цю тему. Знову ж таки, можна погоджуватися чи заперечувати висновок автора, що: «Рух каналізувався у багатопартійне псевдомодерністичне русло, що в житті означало його знищення як головного опонента номенклатурно-компартиїної у своїй основі антиукраїнської правлячої верхівки» (с.373), але це позиція В.Іськівца та його однодумців, а він, як безпосередній і не рядовий учасник тих подій, має право на свою точку зору.

Думається, що створення/виникнення багатопартійної системи в Україні було закономірним і об'єктивним явищем. А вже якими стали ці партії, якою була їх діяльність залежало не лише від їх лідерів, а й значною мірою від рядового членства. Тому апріорі вважати створення партій негативним явищем не варто. Інша справа, що тодішня пострадянська влада, спецслужби і Москва доклали максимум зусиль, щоб перетворити багатопартійну систему в Україні на фарс, намноживши стільки партій та партійок, вождів і вождєнат, що скомпрометували як їх самих, так і навіть саму ідею. Нині говорити про багатопартійну систему в Україні – це, здебільшого, ознака поганого тону.

Виникає логічне запитання: чи можна було уникнути розколу Руху? Теоретично так. Але для цього потрібне прагнення до єдності з обох боків, а такого бажання, попри словесну риторику, не було ні в одних, ні в других. Різне бачення завдань і перспектив Руху, як організаційної структури, розкладова робота спецслужб, різношерстість соціального складу, надто різний загальноосвітній і культурний рівень його членів, особисті амбіції і частенько психологічна несумісність не давали позитивних перспектив для такої масової громадсько-політичної організації. Спроба перетворити Рух у потужну, чисельну і впливову партію теж зазнала невдачі, причому не лише через внутрішні чвари, а й протидію тодішньої влади – вчорашньої радпарткомівської номенклатури, т.зв. «червоних директорів», відвертих і прихованих кримінальних авторитетів, антиукраїнського олігархату, що фактично править Україною й сьогодні.

Отже, причини розколу Руху мали комплексний характер. За умов коли в Україні формувалася багатопартійна система, аргументи її противників виглядали непереконаливо, а практичні дії, коли під час ІV з'їзду НРУ вони провели своє окреме засідання і: «вирішили формалізувати своє зібрання..., тих, хто вирішив залишитись у громадсько-політичній організації та не підтримував перетворення Руху в партію», обрали новий Центральний Провід та інші керівні органи, означали розкол. В підсумку противники Руху-партії створили т.зв. Всенародний Рух України, який практично не мав підтримки у суспільстві.

Таким чином, проіснувавши з вересня 1989-го до грудня 1992 р., як єдина доволі потужна сила, Рух поступово почав сходити з політичної арени, втрачати свій

авторитет, вплив і позиції. Згодом відбулося ще два розколи й появилися такі політичні утворення як УНП та НРУ (є), вбито В.Чорновола й уламки колись потужної політичної сили зійшли на маргінес.

Можна погодитись з висновками В.Іськіва: «Ці частини майже зовсім не впливали на політику, зате завзято воювали за назву, символіку, приміщення, місцеві осередки. Таким чином, НРУ вже не міг стати реальним потужним чинником масових революційних зривів – Помаранчевої революції 2004 та Революції Гідності 2013–2014 рр.» (с.397).

Варто також зазначити, що українське суспільство, упродовж останніх чверть століття, так і не спромоглося консолідуватись в єдину політичну націю із спільним поглядом на історичне минуле, спільними національними цінностями й пріоритетами, спільними Національними Героями, однаковою оцінкою сучасних політичних процесів і однаковим баченням українських перспектив у майбутньому. Тому має абсолютну рацію І.Дзюба, який у нещодавньому інтерв'ю проникливо сказав: «У нас, немає і, найімовірніше, не буде здатної до тривалої самоорганізації нації, ані етнічної, ані політичної (воно вже пізнавато, світ іде до іншого). Петро Порошенко мав свій план. Повалили. [...] На виборах ми дали оцінку не Петрові Порошенку і навіть не Володимирові Зеленському, а самим собі, рівневі своєї політичної культури і тямущості».

В.Іськів йшов до своєї книжки майже два десятиліття. Збирав матеріали, систематизував їх, осмислював і лише опісля взявся за перо. Нині, коли вже вщухли пристрасті пов'язані з Рухом і багато його керманців та рядових членів продовжують свої дискусії уже «там», коли вже все і всіх можна оцінювати з відстані історичної ретроспективи, автор міг би багато сторінок свого тексту написати по-іншому. Міг би, але не захотів. Написав так, як відчував ці події тоді – наприкінці 80-х – на початку 90-х і його ставлення до них здебільшого не змінилося і сьогодні. Що ж, це його не лише авторське право, а й право людини, яка брала активну участь у тих складних процесах національного відродження будучи одним із засновників Руху і розробником його концепції. Напевно саме цим і цікава його книжка. До того ж, В.Іськів – історик, який має своє бачення історичного минулого, сучасного і майбутнього України. Тому, потрібно подякувати йому за сумлінну працю, збережені архіви, бажання написати і можливості видати своєрідне дослідження про призначення Народного Руху України. Тепер жоден історик, який захоче писати на цю тему, не може не використати цього унікального історичного джерела.

І на завершення. Минає тридцять років з часу створення Народного Руху України, який зробив свій вагомий внесок у повалення «імперій зла» і будівництво Нової України. Оглядаючись на пройдений шлях, з гіркотою хочеться назвати ці тридцять років змарнованими можливостями і втраченими шансами. І. Дзюба відповідаючи на запитання: «що Ви змінили б в Україні якби могли», сказав: «Нічого не змінив би. Суспільство не зміниш. Сам Господь Бог не може з нами нічого зробити. Дивиться на нас і плаче».